

Bijlage HAVO
2012

tijdvak 2

Nederlands

Tekstboekje

Denken moet je leren

(1) Stelt u zich eens voor: het Malieveld in Den Haag vol mensen. Een vrolijke meute, zwaaiend met spandoeken. Een demonstratie, niet tegen iets, maar voor iets moois: het herstel van het gezond verstand.

(2) In Nederland kunnen we ons bijna niet voorstellen dat tienduizenden mensen demonstreren voor de ratio. In de Verenigde Staten ligt dat anders. Enige tijd geleden, vlak voor de congresverkiezingen, vond in Washington DC zo'n protestbijeenkomst plaats. De *Rally to restore sanity*, een serieus initiatief van komiek en tv-presentator Jon Stewart, bracht tweehonderd-duizend Amerikanen op de been. Ze hadden de buik vol van de stupide verkiezingspropaganda, genoeg van het gemakzuchtig spektakel en de emoties die het publieke debat overheersen. Massaal stonden ze voor het Congresgebouw om steun te betuigen aan de redelijkheid en het heldere denken.

(3) 'Restore sanity'¹⁾. Bij deze boodschap sluiten wij ons graag aan. Nog niet met een oproep om te demonstreren op het Malieveld, maar met een redelijk verhaal over helder denken. Denken moet een serieus vak worden op school, zoals rekenen of taal. Dat is wat we willen overbrengen.

(4) Waarom? Omdat helder denken onmisbaar is voor het goed functioneren van de samenleving. Maar eerst maken we korte metten met een hardnekkig misverstand, namelijk dat de nieuwe inzichten uit de hersenwetenschap het failliet van het denken zouden betekenen.

(5) De hersenwetenschap is populairder dan ooit. De boeken over het brein, van wetenschappers als Dick

45 Swaab, Victor Lamme en Ap Dijksterhuis, vliegen over de toonbank. De breinboeken verschaffen fascinerende inzichten. Wat het denken betreft, is de boodschap van de neurowetenschap zonneklaar. We zijn allereerst minder goed in denken dan we dachten. Zo komen proefpersonen die lang mogen nadenken over de keuze voor een potje jam, minder vaak tot een achteraf bevredigende beslissing dan proefpersonen die direct een knoop moeten doorhakken.

(6) Bovendien weten we vaak niet op basis waarvan we beslissingen nemen. Proefpersonen die antwoord moeten geven op de vraag hoe moreel of immoreel het omkopen van een scheidsrechter bij een belangrijke voetbalwedstrijd is, blijken een dergelijke actie veel strenger te veroordelen wanneer ze achter een rommelig bureau zitten, dan wanneer ze een oordeel moeten vellen van achter een opgeruimd bureau. De proefpersonen zijn zich hiervan niet bewust. De conclusie is dat we ons tijdens het denken laten beïnvloeden door allerlei op het oog onbelangrijke zaken, zonder dat we het doorhebben.

(7) Het wordt zelfs nog erger. Het bewuste denken blijkt niet de baas in eigen brein. Beslissingen neemt het brein op basis van een – onbewuste – machtsstrijd tussen hersengebieden. Het bewuste denken maakt er achteraf een verhaaltje bij. Ons eigen 'ik', waarvan we het gevoel hebben dat het denkt en besluiten neemt, is slechts een soort voetbalcommentator die langs de zijlijn verhaaltjes verzint over wat er op het veld gebeurt. Victor Lamme, auteur van *De vrije wil bestaat niet*, noemt het bewuste denken hier-

om consequent 'de kwebbeldoos'.

90 **(8)** Wie de boodschap van de neuro-
wetenschap zo tot zich neemt, zou tot
de conclusie kunnen komen dat na-
denken een achterhaalde bezigheid is.
Als je een beslissing net zo goed – of
95 beter – intuïtief kunt nemen, kun je je
de moeite van bewust nadenken be-
sparen. Dit is echter een misverstand.
Tijdens hun ontdekkingsstocht in de
hersenspan verliezen breinvorsers vaak
100 uit het oog dat denken, oordelen en
beslissen sociale processen zijn.
Denken is geen geïsoleerde activiteit
in een individueel brein. Het is vooral
een sociaal spel, waarin we betekenis
105 geven aan de wereld om ons heen. Zo
verzinnen mensenbreinen al duizen-
den jaren de meest uiteenlopende
verhalen. Aanvankelijk gingen die
verhalen over liefde, voedsel en dood,
110 later ook over geld, voetbal en demo-
cratie.

(9) Hoewel ze het in het eigen brein
niet voor het zeggen hebben, zijn de
kwebbeldozen van Victor Lamme in de
115 samenleving een machtsfactor van
jewelste. Ga maar na: vrouwen sche-
ren hun benen, omdat een verhaal
over een sociale regel dicteert dat
vrouwenbenen haarloos zijn. Zaken-
120 mannen lopen met een stukje stof om
de nek, omdat een stropdas er nu een-
maal bij hoort. Brave burgers gaan
stemmen, omdat dit past in het verhaal
van de democratie en mensen die
125 langer studeren krijgen een hoger
salaris dan hun collega's met minder
opleiding, omdat het verhaal zegt dat
ze dat verdienen. Het zijn de verhalen
die ons leven bepalen.

130 **(10)** De bevindingen van de hersen-
wetenschap betekenen niet het failliet
van het rationele denken. Integendeel.
Juist omdat we ons nu realiseren hoe
feilbaar het individuele brein is en
135 omdat we beseffen hoe machtig de
verhalen uit de kwebbeldoos zijn, is
het belangrijk dat we het brein goed

leren gebruiken. Denken loont en
helder denken is meer dan ooit van
140 belang voor het functioneren van de
samenleving. 'Meer dan ooit' durven
we op te schrijven, omdat er echt iets
bijzonders aan de hand is. Kijk maar
naar de vele kranten, e-mails, boeken,
145 websites, televisieprogramma's, blogs,
rapporten en tweets.

(11) De hoeveelheid informatie die
onze hersenen dagelijks te verwerken
krijgen, groeit explosief. Op ons werk
150 en thuis, als burger en als consument
worden we bedolven onder bergen
informatie. Tel hierbij op dat we steeds
meer willen en daarom steeds minder
tijd hebben en je krijgt nieuwe feno-
155 menen als keuzestress en
'infobesitas': vooral jongeren worden
ziek van de overdosis aan informatie.
Ze lijden aan concentratieverlies,
vermoeidheid en slapeloosheid.

160 **(12)** Helder denken helpt ons grip te
krijgen op de overvloed aan informatie,
of het nu gaat om de keuze voor een
nieuwe auto of een analyse van het
pensioensysteem. Helder denken
165 brengt structuur in al die informatie:
het betekent goed observeren, de
verzamelde informatie ordenen en pas
daarna tot een oordeel komen. Wie
helder denkt, kan hoofd- en bijzaken
170 van elkaar onderscheiden, is zich
bewust van mogelijke denkfouten en
staat open voor nieuwe gezichts-
punten.

(13) Helder denken is bovendien
175 maatschappelijk onmisbaar, omdat
alleen helder denkwerk navolgbaar en
controleerbaar is voor anderen. Poli-
tici, bestuurders, managers en beleids-
makers moeten transparant zijn in hun
180 besluitvorming om het vertrouwen van
burgers en consumenten te behouden.
Omgekeerd moeten voor een goed
functionerende samenleving ook bur-
gers helder kunnen denken. Alleen zo
185 kunnen ze de verhalen van anderen,
bijvoorbeeld over de kredietcrisis of de

pensioenleeftijd of over de veiligheid in de buurt, controleren en corrigeren.

(14) Om deze redenen moet denken een serieus vak worden op school. Het onderwijs is immers bij uitstek de plaats waar kennis en vaardigheden voor het algemeen belang worden onderwezen. Tot nu toe is denken vooral een bijproduct van het onderwijs. Ongemerkt leren we bij taal en rekenen te redeneren. Het vak geschiedenis brengt ons historisch en maatschappelijk perspectief bij. Maar daar blijft het meestal bij. Er zijn wel scholen, hogescholen en universiteiten waar denken een vak is, meestal in de vorm van filosofie, argumentatieleer of logica, maar dat zijn positieve uitzonderingen. Als afzonderlijk leerdoel komt helder denken niet voor in de vele eindtermen en competentieprofielen van het Nederlandse onderwijs.

(15) Dit is een gemiste kans. Want een andere les die de neurowetenschap ons leert, is dat denken goed te leren valt. Metacognitieve vaardigheden als besluitvaardigheid, rationele afwegingen maken en van perspectief kunnen wisselen zijn aan te leren. Helder denken is niet alleen een kwestie van talent of aangeboren intelligentie. Integendeel: intelligente mensen zijn vaak luie denkers, juist omdat ze zich overal uit weten te kletsen.

(16) Aangeboren intelligentie is mooi meegenomen, maar veel denkvaardigheden zijn ambachtelijk van aard en zijn te leren door er veel mee te oefenen en door er jong mee te beginnen. Juist een kinderebrein is nog zo kneedbaar dat het, stapje voor stapje, denkwijzen aan kan leren. Het onderwijs moet dit proces stimuleren en in goede banen leiden. Onderwijs zou moeten draaien om breinontwikkeling, om het op de juiste manier vormen van de kinderehersenen, of 'verbreinen' zoals neurowetenschapper Jelle Jolles het noemt in zijn boek *Ellis en het verbreinen*.

(17) Denken staat prominent bovenaan in alle internationale lijstjes met vaardigheden die de jeugd moet leren om mee te kunnen in de informatiesamenleving. Vooral in Engelstalige landen als Australië en de Verenigde Staten zijn docenten druk bezig om deze vaardigheden op te nemen in de schoolprogramma's. In Nederland ziet men het belang hiervan helaas nog niet in.

(18) Om helder denken te verankeren in de doelstellingen van het Nederlandse onderwijs zoeken wij ambassadeurs. Docenten, wetenschappers, politici, schoolbestuurders, ambtenaren, eenieder die zich geroepen voelt, vragen we met ons te hameren op de noodzaak van helder denken als een nieuw vak op school.

naar: Kees Kraaijeveld en Suzanne Weusten, Denken moet je leren uit: de Volkskrant, 13 november 2010

noot 1 'Restore sanity' betekent 'herstel het gezond verstand'.

Incidenten worden niet voorkomen door steeds nieuwe regels

(1) Shit happens. Er bezwijkt een rivierdijk. Bewoners in een verpleeghuis lopen salmonellavergiftiging op na het eten van kippensoep bij de lunch. Je gaat gezellig met elkaar naar een bloementoonstelling, blijkt je na afloop besmet met legionella. Kan gebeuren.

(2) Kan misschien gebeuren, maar van nu af aan niet meer, vinden politici uit oppositiefracties. Zij roepen de verantwoordelijke bewindspersonen op het matje en verklaren dat zij altijd al hebben gezegd dat de rivierdijken moesten worden versterkt, dat er meer toezicht moest zijn op verpleeghuizen en dat we alerter moeten zijn op de waterhuishouding van toeristische attracties. De verantwoordelijke politici worden stevig aan de tand gevoeld door journalisten op televisie en radio, die heel alert zijn bij dit soort incidenten. Enkele politici betogen dat er altijd wel iets misgaat, maar de meeste bewindspersonen gaan direct overstag. Zij beloven dat ze nieuwe regels zullen opstellen, strenger gaan controleren, dat ze er alles aan zullen doen om herhaling van incidenten als deze te voorkomen. Er bestaat voor dit mechanisme een mooie naam: de risico-regel-reflex (RRR).

(3) Nadat de nieuwe regels zijn ingevoerd, kunnen er twee dingen gebeuren. Ondanks de nieuwe regels vindt een nieuw incident plaats. Dat leidt tot een roep om nóg striktere handhaving. Of er vindt geen nieuw incident plaats, waarop burgers en journalisten klagen over verstikkende regelgeving. De risico-regel-reflex heeft vaak een dermate vervelend effect, dat we rustig kunnen spreken van een hardnekkig probleem. Voor een goed begrip

hiervan is het eerst nodig inzicht te krijgen in de voedingsbodem waarop de RRR zo goed heeft kunnen gedijen.

(4) Vaak wordt gedacht dat de RRR een reactie van politici is op de neiging van burgers de overheid overal de schuld van te geven. Dat is sterk overdreven. De meeste burgers geven de overheid niet de schuld als hun vakantie verregent of als hun huwelijk stukloopt. Als je TomTom uit je auto wordt gestolen, had je die maar uit het zicht moeten leggen. De risico-regel-reflex komt ook niet voort, zoals vaak wordt gedacht, uit een overdreven hang naar veiligheid of een kinderachtige 'pechmoet-weg-houding'.

(5) Er is wel een andere verklaring. In haar bestseller *Nomade* doet Ayaan Hirsi Ali een opmerkelijke observatie met betrekking tot westerse culturen. In de nomadische cultuur van haar Somalische clans heerst een fatalistische visie op narigheid. Droogte, hitte, ziekte, honger, armoede – Allah heeft het zo gewild en daar legt men zich bij neer. In Nederland daarentegen vinden we veelal dat honger, ziekte en gebrek natuurlijke of maatschappelijke problemen zijn die je kunt oplossen. Wij bouwen dijken, organiseren ziekenverzorging, graven kanalen en creëren sociale verzekeringsystemen. Als er iets naars gebeurt, dan willen we helpen, we willen ervoor zorgen dat het niet nog eens gebeurt.

(6) Het zal niet meevallen deze culturele reflex te veranderen. Wat moet ervoor in de plaats komen? Fatalistische acceptatie? Het meest logische alternatief voor een roep om overheidsingrijpen is een gang naar de rechter om anderen aansprakelijk te stellen. Op die manier treedt de risico-

regel-reflex niet op, maar het is de vraag of aan de Amerikaanse claim-cultuur de voorkeur moet worden gegeven. We kennen immers allemaal de hilarische voorbeelden van Amerikaanse fabrikanten die zich tegen alle mogelijke schadeclaims moeten indekken (“Leg uw natte huisdier niet in de magnetron”).

(7) Hoe kunnen we het probleem van de risico-regel-reflex het beste aanpakken? Ervaringsdeskundigen komen vaak met vier mogelijke oplossingen om dit probleem te bestrijden. Allereerst moet burgers duidelijk gemaakt worden dat verzorgingsstaten die van de wieg tot het graf ieder risico dekken, uit de tijd zijn. Soms gaan dingen gewoon mis en is de burger zelf verantwoordelijk voor de gevolgen. Een andere mogelijkheid is te kiezen voor een rationeler, wetenschappelijker veiligheidsbeleid: ga niet lukraak hier en daar wat risico's bestrijden, maar probeer zoveel mogelijk veiligheid te realiseren tegen zo min mogelijk kosten. Ook kan gekozen worden voor een democratischer veiligheidsbeleid. Risicobestrijding is een kwestie van prioriteiten stellen. Als burgers inspraak krijgen, kunnen ze er eerder mee leven dat sommige kwesties later op de agenda komen. De laatste oplossing luidt: bezint eer gij begint. Voordat nieuwe regels worden uitgevaardigd, zouden de nadelen van de nieuwe regels moeten worden afgewogen tegen de voor- en nadelen van de status quo.

(8) De eerste oplossing is dus meer verantwoordelijkheid bij de burger neerleggen. De vraag is echter of de overheid dit echt wil. Op het terrein van de gezondheidszorg en criminaliteitsbestrijding heeft zij burgers al een grote verantwoordelijkheid gegeven, maar op beide terreinen is die gebonden aan strikte grenzen. Echt zelf verantwoordelijkheid nemen

lijkt niet de bedoeling. Je mag zelf bepalen of je wel of niet sport, wel of niet rookt en meer of minder alcohol gebruikt. Je mag naar eigen inzicht een ziektekostenverzekering kiezen. Maar als je vervolgens zelf besluit om je tienerdochter niet te laten inenten tegen baarmoederhalskanker, is dat tegen de zin van de overheid.

(9) Op het terrein van de criminaliteitsbestrijding mag de burger eveneens een heleboel eigen boontjes doppen, maar ook hier is de boodschap dubbelzinnig. Wel je huis beveiligen tegen inbraak, kijkgaatjes aanbrengen in de deur en je bagage in de gaten houden, maar geen pepperspray meenemen in je handtas en geen honkbalknuppel klaarleggen onder de kassa voor het geval dat iemand het voorzien heeft op de inhoud. Het lijkt verstandig dat de overheid zich realiseert dat een verschuiving van verantwoordelijkheid naar de burger niet goed valt bij die burger, als daar allerlei haken en ogen aan zitten.

(10) Is het bij de eerste oplossing de vraag of de overheid dit echt wil, bij de tweede oplossing moeten we ons afvragen of het wel kan. De tweede oplossing veronderstelt dat we allerlei soorten risico's met elkaar kunnen vergelijken om vervolgens door middel van een ingewikkelde rekensom te bepalen hoe we met een gegeven budget zoveel mogelijk veiligheids-winst kunnen realiseren. Stel: de gemeenteraad laat ons een pot met geld zien en vraagt hoe we dat willen besteden. We mogen kiezen tussen extra verlichting op een parkeerterrein waar vorig jaar twee personen werden beroofd of extra schoonmaak in een achterstandswijk, wetend dat de veiligheid in een wijk omhooggaat als die een opgeruimde indruk maakt. Waarschijnlijk zullen er best burgers en politici zijn die een keuze durven maken en deze kunnen beargumen-

teren, maar die zal niet gebaseerd zijn op een rekensom. Wat ze in zo'n geval doen, is een politieke keuze maken: ze vinden bijvoorbeeld het welbevinden van burgers in achterstandswijken belangrijker dan de veiligheid op parkeerterreinen of vice versa. Het idee dat je politieke keuzes kunt vervangen door wetenschappelijke rekensommen is een illusie.

(11) Politieke besluitvorming met inspraak door burgers, de derde oplossing, is bij dergelijke keuzes veel verstandiger. Toch bieden inspraak en democratie lang niet altijd een oplossing. Veiligheidsbeleid is vaak handhavingsbeleid. Er zijn talloze voorschriften aangaande verkeersveiligheid, brandveiligheid, veiligheid in huizen dankzij politietoezicht enzovoorts. Stel dat we hier met elkaar over praten, prioriteiten stellen en die transparant en democratisch publiceren op de gemeentelijke website. De kans is groot dat vervolgens de boevenlogica in werking treedt. De caféhoudster denkt: gelukkig, dit jaar gaan ze de brandvoorschriften niet controleren. Dan kan ik nog wel even wachten met het vervangen van die gevaarlijke oven. Ook de inbreker berekent zijn kansen: politie-surveillance hebben ze in die wijk geschrapt, dus laat ik het daar eens proberen.

(12) In andere gevallen heeft veiligheidsbeleid te maken met de keuze van locaties. Er wordt op landelijk niveau besloten dat ondergrondse opslag van CO₂ goed is voor het

milieu. Wat is democratisch in dit verband? Krijgen de omwonenden een vetorecht? Dan zullen veel plannen schipbreuk lijden, omdat bewoners de risico's begrijpelijkerwijs liever niet in hun buurt willen hebben.

(13) Resteert de vierde oplossing: bezint eer gij begint en denk heel goed na voor je ergens nieuw beleid op loslaat. Elk incident is vervelend. Niemand wil dat het nog een keer gebeurt, maar beter is het om rustig na te denken hoe erop gereageerd moet worden. Aan elke beleidswijziging zijn voor- en nadelen verbonden en ook die nadelen moeten worden belicht. Wat zal het gevolg zijn van strengere hygiëne-eisen in zorginstellingen? De kans dat bewoners besmet raken met een bacterie wordt kleiner. Dat is een voordeel. Maar wat zijn de nadelen? Zal op grote schaal worden gekozen voor gevriesdroogd eten uit pakjes? Zullen bewoners nog mogen helpen in de keuken, als zij dat leuk vinden?

(14) Nieuw beleid invoeren of strenger handhaven kost bijna altijd geld en leidt dus tot lastenverzwaring. Strengere veiligheidsvoorschriften leiden vaak tot meer bureaucratie. Voor veel burgers, instellingen en bedrijven is de administratieve lastendruk nu al vrij hoog. Een verdere verzwaring daarvan is nadelig en dat moet meetellen bij het nadenken over veiligheidseisen. Rustig nadenken na een incident komt over als niet stoer of spectaculair. Toch biedt wellicht juist deze oplossing de meeste kans om iets aan de risico-regel-reflex te veranderen.

naar: Margo Trappenburg, Incidenten worden niet voorkomen door steeds nieuwe regels

uit: NRC Handelsblad, 24 mei 2010

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen.

Het College voor Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.